

DOĞAL BOYA VE EKOLOJİK BASKI İLE KUMAŞ ÜRETİMİNDE KADINLAR

Women in Fabric Production with Natural Dye and Ecological Printing

F. Dilek Himam Er*

Öz

Kadınlar tarih öncesi çağlardan bu yana, toplumsal rolleri ile yaşamın akışında oldukça önemli roller üstlenmiştir. Bu süreçte doğa ile olan bağları her zaman dışıl alan içinde birleştirici bir rol oynamıştır. Özellikle yapılan arkeolojik çalışmaların, kadınların kumaş üretimindeki rol ve yetkilerinin önemini, tekstil yüzeylerinin oluşturulması sürecinde doğadan topladıklarını nasıl kullanım alanına dönüştürdüklerini ispatladıkları da bilinmektedir. Kadınlar hem toplayan, üreten olarak topladıklarını barınma alanlarına getirmiş ve aile için kullanım değeri kazandırmışlardır. Ancak endüstri devriminin yarattığı sömürü düzeni sonucunda kadının ve doğanın değerini düşürmüştür. Dışıl olana ait olan yaratıcı, çoğaltıcı etkilerin bugün tekstil alanında doğal boyama ve ekolojik baskı sanatları gibi doğa ile yakından ilişkili alanlarda yeniden hatırlanması söz konusudur. Özellikle tekstil ve moda endüstrilerindeki "sürdürülebilir moda" akımlarının etkisi ile gündeme gelen doğaya duyarlı, doğadan aldığını yeniden doğaya armağan etme iddiası ile yola çıkan akımlar, dışıl zanaat ilkelerini, etik toplayıcılık gibi kavramları gündeme getirmiştir. Bu çalışmada da son dönemlerde yaygınlaşmaya başlayan ve tekstil alanında çevreye en az zararı vererek ve üretim koşullarını en iyi duruma getirerek üretilmesi anlamına gelen sürdürülebilir tasarım alanı içinde geçen doğal boya ve baskı gibi desenlendirme ve boyama yöntemlerinde dışıl alana ait olanın hatırlanması, doğaya zarar vermeden sürdürülmesine dair etik toplayıcılık üzerine gelişen yeni anlayışlardan bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Dışıl Bilgelik, Doğal Boya, Ekolojik Baskı, Etik Toplayıcılık

Abstract

Since prehistoric times, women have assumed very important roles in life with their roles as nurturers, and dispensers of compassion. In this process, their connection with nature has always assumed a unifying role within the feminine sphere. Archaeological studies have also proven that the importance of women's role and authority in fabric production, and how they transformed the materials which they foraged from nature. As both foragers and producers, women brought what they collected to their dwellings and added use value for the family. However, the oppressiveness of the industrial revolution declined and rejected the role of women and nature. Today, the "sustainable fashion" movements in the textile and fashion industries, which have come to the fore with the effect of "sustainable fashion" movements, have

*Öğr. Gör. Dr., İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, dilek.himam@ieu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5815-9300

Himam Er, F. D. (2024). Doğal boya ve ekolojik baskı ile kumaş üretiminde kadınlar,

Arteoloji Dergisi, 3(1), 97-130

Geliş/Received: 10 Ocak/January 2024

Kabul/Accepted: 22 Nisan/April 2024

Yayın/Published: 23 Nisan/April 2024

brought feminine craft principles and concepts such as ethical foraging. In this study, new understandings on harvesting ethics and ethical foraging will be mentioned on remembering what belongs to the feminine sphere in sustainable methods like natural dye and ecoprint, which have recently become widespread in the field of sustainable design, which means producing textiles with the least damage to the environment and optimizing production conditions in the field of textiles.

Keywords: *Woman, Feminine Wisdom, Natural Dye, Ecoprint, Ethical Foraging*

Extended Summary

Color has held significant importance throughout the human history. Evidences suggests the use of colored soil dating back to around 350,000 BC. Moreover, the use of plants to dye fabrics has led to the emergence of dyers especially effective in dyeing and coloring of woven textiles. Although both women and men have worked as masters in natural dyeing using plants, history has kept this information hidden. Especially in traditional textile production and natural dyeing, the secrecy of dye recipes has also prevented some information from reaching the present day. Because the production of raw materials in traditional textile production is a very laborious process that includes the creation of natural yarns, spinning, carding the wool and/or dyeing the yarn with herbal materials.

Nowadays, particularly in the highly valued craft of natural dyeing and eco printing methods are becoming so popular. On the contrary, it is more attractive for dyeing processes to reach the bright colors of more readily available for commercial synthetic yarns. However, the value of the knowledge of traditional crafts is being undermined by trends such as sustainable fashion, where the knowledge of dyeing natural materials such as wool, silk, linen and cotton is gaining in value, and in many cultures, it is the old female craftsmen who are the precious individuals to remember the plants used for this process.

Today, the range of colors has widened with new types of materials, new designs have been developed and the time required for textile production has shortened. High quality pieces requiring wool shearing, yarn dyeing, brocade or embroidery can take women months to make, whereas textiles and accessories produced in the fast fashion industry can be made in a few days or weeks. In addition, using a sewing machine to sew garments has shortened the production process and made it possible to embroider more patterns and colors on the fabric. In today's textile industry, and especially in processes such as indigo dyeing, where traditional methods are still applied, the negative conditions of women's participation in global political economy and the damage caused to nature by synthetic dyes are also unimaginable. In that sense, the concept of "ethical production" has emerged for more ecological and healthy production that respects the environment, nature and life.

Textile production is one of the most important areas where women, especially in traditional areas, show their influence, their connection with nature and their knowledge as foragers. In particular, areas such as collecting plants, storing seeds, preserving the collected plants, and then spinning, dyeing, weaving or knitting them into yarn are very important as an area where women shows their wisdom and ancestral skills. According to Shiva, as long as humanity has considered the earth as a "mother", rivers have flowed clean, forests have been lush and soils fertile, biodiversity has increased rather than decreased, and climates have been predictable (Shiva, 2012, p.25). As Ceren Yildirim states, "the response of artists to the established order is an important indicator here. A large number of productions realized within the framework of environmental, body and earth art prioritize nature and place the other in a respectable position, announcing that the issue emerges from the human/nature divide. As the

use of nature as an art material has become widespread, interest in paints, the material of nature, has been reawakened" (Yıldırım, 2017, p.67). However, while the practices and rituals related to this field are revived within the ecosystem and the application of the new slow fashion effects that are increasing today should be reconsidered with ethical and feminine principles in a cycle belonging to the nature and woman paradigm.

Nature has always been associated with women. The identification of woman with nature is universal in prehistory, and in hunter and agricultural societies, womanhood was honoured as the basic principle of fertility (Paglia, 1996 as cited in Yıldırım, 2017). According to today's eco-feminist thinkers who examine the destructive effects of male hegemony on both women and production and thus on nature in a symbolic dimension, the secret of the nature-human separation lies in the loss of the perspective on the sanctity of the land (Yıldırım, 2017, p.66).

Within the forms of production defined for them, women have been both producers, breeders, feeders and foragers since prehistoric times. They have brought what they have collected from nature to the shelter areas and gained usage value for the family. In this sense, they also produced clothes and home textiles by using what they collected from nature in the process of creating textile surfaces. Today, with the effect of "sustainable fashion" movements in the textile and fashion industries, the widespread use of applications such as traditional natural dyes and printing techniques, also called ecological printing, ecoprinting, etc., refer to the feminine field, which mostly belongs to women. However, while this field is on the agenda, the awareness of sustaining natural materials without harming nature with global effects and the knowledge of the soil should not be forgotten and therefore the feminine field should be remembered again. As ecofeminist writer Vandana Shiva states, "we have evolved from mother earth to orphaned land. The dictatorship of mechanical sciences and industrial technology has brought with it the devaluation of women and nature" (Shiva, 2012, 25). In the dyeing of these fabrics and handicrafts with traditional methods, it is women and men who use the knowledge of natural plants and nature. However, for women, this process carries the knowledge of Mother Nature internally but unfortunately, the information on women dyers or in general women crafters in the pages of history is very scanty, even almost inaccessible. This study will try to create a content on feminine artisanship by mentioning a field belonging to women who make crafts with plants such as natural dyes and ecological printing.

Giriş

Son yıllarda çevre bilincinin artmasıyla, sentetik boyaların çevre kirliliğine, insan sağlığına zarar veren toksik etkilere ve atık sorunlarına neden olduğu yönünde tartışmalar hız kazanmıştır. Bu farkındalıkla birlikte, hem doğal boyaların kullanımına ilgi artmış ve hem de eski doğal baskı teknikleri (Bilir, 2018, s.64) kullanılarak tekstilde doğal üretim yöntemlerine geri dönmeye başlanmıştır.

Doğa, renk elde etme konusunda sonsuz ve sınırsız bir kaynak sunmaktadır. Tarih boyunca da kullanılan kadim yöntemlerde doğal boyalar, insanların yaşam alanlarından, bedenlerine kadar olan oldukça geniş bir alanda kullanılmıştır. Zamanla doğal boyamacılık sanatı sentetik boyaların keşfine kadar oldukça önemli bir zanaat kolu olmuştur.

Günümüz tekstil ve moda endüstrisinde, sentetik boyaların çevreye verdiği zarar da geleneksel yöntemlere dönüş sürecini tetiklemiştir. Göregen (2020), bugünkü moda endüstrisinin verdiği zarar ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

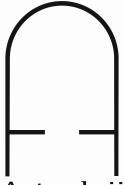
Bugün malzeme çeşitleriyle birlikte renk yelpazesi de genişlemiş, yeni tasarımlar geliştirilmiş ve tekstil üretimi için gereken süre kısalmıştır. Yün kırma, iplikle boyama, brokar veya nakış gerektiren yüksek kaliteli parçaların yapımı kadınların aylarını alırken, hızlı moda endüstrisinde üretilen tekstil ürünleri ve aksesuarlar birkaç gün veya hafta içinde yapılabilmektedir. Ayrıca giysileri dikmek için dikiş makinesi kullanmak üretim sürecini kısaltmış ve kumaş üzerine daha fazla desen ve renk işlemeyi mümkün kılmıştır. Moda endüstrisi insan sağlığını olumsuz etkilemesinin yanında, milyarlarca dolar karşılığında yapılan hayvan katliamına ve yüksek miktarda karbon salınımına neden olurken, yılda 79 milyar metreküp su tüketmektedir. 32 milyon havuzu dolduracak bu suyun yanı sıra, çevreye atılan zehirli atıklarla kullanılmaz hale gelen binlerce dere ve bu suların içindeki yaşayamayan canlı türleri de çözüm bekleyen diğer sorunlar olarak ortaya çıkmıştır.

Doğaya saygılı, sağlıklı ve sürdürülebilir üretim hedeflerinin temelinde, doğa kavramının önemi ön plana çıkmıştır. Doğa kavramı ise, kadınla özdeşleştirilmiş ve avcı-tarım toplumlarında kadın olmak, bereketin temel ilkesi olarak değerlendirilmiştir. Günümüz eko-feminist düşünürler, erkek hegemonyasının kadın, üretim ve doğa üzerindeki yıkıcı etkilerini simgesel olarak incelerken, toprağın kutsallığına dair bakış açısının kaybının doğa-insan ayrışmasında yatan sırrı olduğunu savunmaktadır (Yıldırım, 2017, s.66).

Tekstil boyacılığı tarihinde daha kolay bulunabilen ticari sentetik ipliklerin parlak renklerine ulaşmak her zaman daha cazip olmuşsa da geçmiş zanaatların bilgisinin değeri, sürdürülebilir moda gibi akımların etkisi ile değer kazanmaktadır. Bu kadim bilgileri ve bu işlem için kullanılan bitkileri en son hatırlayanlar ise çoğu kültürde yaşlı kadın ustalar olmaktadır.

Kadınlar kendilerine tanımlanan üretim biçimleri içinde aslında tarih öncesi çağlardan bu yana hem üreten, doğuran, doyuran ve toplayıcı olanlardır. Doğadan topladıklarını barınma alanlarına getirmiş ve aile için kullanım değeri kazandırmışlardır. Bu anlamda tekstil yüzeylerinin oluşturulması sürecinde de doğadan topladıklarını kullanarak giysi ve ev tekstillerini de üretmişlerdir. Bugün yeniden tekstil ve moda endüstrilerindeki “sürdürülebilir moda” akımlarının etkisi ile gündeme gelen geleneksel doğal boya gibi uygulamaların ve ekolojik baskı, ekoprint gibi isimlerle de adlandırılan baskı tekniklerinin yaygınlaşması, çoğunlukla kadınlara ait olan dişil alana referans vermektedir. Ancak bu alan gündeme gelmekteyken küresel etkilerle doğal malzemelerin doğaya zarar vermeden sürdürülmesi bilincinin oluşması, toprağın bilgisinin unutulmaması ve dolayısıyla dişil alanın yeniden hatırlanması da gerekmektedir. Ekofeminist yazar Vandana Shiva’ya göre mekanik bilimlerin ve endüstriyel teknolojinin diktatörlüğü, beraberinde kadının ve doğanın değerinin düşmesini beraberinde getirmiştir (Shiva, 2012, s.25).

Kumaşların ve el sanatlarının geleneksel yöntemlerle boyanmasında da doğal bitkilerin ve doğanın bilgisini kullanırken kadınlar, bu süreçte doğa ananın bilgisini içsel olarak taşır. Bu açıdan “ilk sanatçılar, kadınlardır ve öyle ki güzelliğin yasalarına

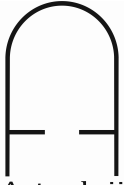

Doğal Boya ve Ekolojik Baskı ile Kumaş Üretiminde Kadınlar göre onu yeniden, yeniden yaratma eğilimi içine girmektedirler. Kadınlar dokuduğu kumaşa, halıya, kilime, onda gördüğünü nakşeder; tabakladığı derinin, yaptığı çömleğin üstüne ya da barındığı mağaranın duvarına onu resmeder” (Erbil, 2010, ss.109-125).

Anadolu’da ise Neolitik dönemden başlayarak Asya’da Pazırık ve Noin Ulad’da bulunan eski kurganlardan çıkarılan el sanatları örneklerinin yüksek bir kültür çevresine işaret ettiği belirtilmektedir (Barışta, 1988, s.1). Bu el sanatlarının içinde dokumanın da önemli bir yeri vardır. Ayrıca kaynaklarda kadınların, tarihsel üretim süreçlerinde sadece kumaş üretmekle kalmayıp, aynı zamanda kumaşı renklendirme ve dikme işlerini de üstlendikleri de bilinmektedir. Ele geçen dokumacılık buluntuları ise kumaş dokumanın sadece meslek sahibi ustaların değil, özellikle kadınların evlerde atölyeler oluşturarak üretim yaptıklarını göstermektedir (Alparslan, 2003, ss.43-44).

Kadının özellikle de geleneksel alanlarda etkisini ve doğa ile olan bağı, toplayıcı olarak bilgisini gösterdiği en önemli alanlardan biri de tekstil üretimi olmuştur. Özellikle de bitkilerin toplanması, tohumların saklanması, toplanan bitkilerin muhafazası, ardından iplik haline getirilmek için eğrilmesi, boyanması, dokunması veya örülmesi gibi alanlar kadının kendi bilgeliğini ve atalarından gelen becerilerini aktardığı bir alan olarak oldukça önemlidir. Shiva’ya göre de insanlık toprağı bir “ana” olarak düşündüğü sürece nehirler temiz akmıştır, ormanlar gür ve topraklar bereketli olmuştur, biyolojik çeşitlilik azalmayıp artmıştır, iklimler ise düzenli ve öngörülebilirdir (Shiva, 2012, s.25). Dolayısıyla insanoğlu doğayı sınırsız bir kaynak olarak sömürmek yerine ona ait olduğunu kabul etmek durumundadır.

Bitkilerin kullanılması, kumaşları boyamak için renklendirici malzemelerin gelişimini sağlamıştır. Bu malzemeler, özellikle dokuma yüzeyleri oluşturan liflerin boyanmasında ve renklendirilmesinde etkili olmuştur. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren renk olgusu da zaten çok büyük önem taşımıştır. Hemen hemen tüm medeniyetlerde renkli topraklar, taşlar ve bitkiler doğal boya malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu konuya dair arkeolojik gözlemler alt yontma taş dönemine (M.Ö. 350.000) kadar uzanmaktadır (Delamare ve Guineau, 2008, s.16). Bu alanda oldukça değerli ustalar yetişmiştir ve bu zanaat kuşaktan kuşağa aktarılıp günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak doğal boyamacılık tarihinde hem kadınlar hem de erkekler usta

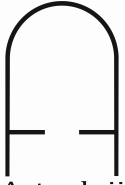
olarak çalışmışsa da, tarih bu bilgiyi gizli tutmuştur. Özellikle geleneksel tekstil üretiminde ve doğal boyama alanında tariflerin gizliliği, bazı bilgilerin günümüze ulaşmasını engellemiştir. Bu gizliliğin sebebinin geleneksel tekstil üretiminde hammadde üretimi, doğal ipliklerin oluşturulması, eğrilmesi, yünün taranması ve/veya ipliğin bitkisel malzemelerle boyanmasını da içeren oldukça zahmetli bir süreç olduğu düşünülmüştür.

Boyacılık, bir meslek olarak malzemesini doğanın bilgisinden alır ve emek yoğun ve zor bir işçiliği olduğu için hem kadınların hem de erkeklere ait bir alan olarak görülmüş ve çoğu zaman da boyacılara dair bilgilere ulaşılammaktadır. Bu çalışmada boyamacılık sanatı içinde farklı kültürlerde popüler olmuş kadın sanatçılar üzerinden dişil alana dair bir alana bakılmaya çalışılacaktır. Özellikle ekosistem içinde bu alana dair uygulamalar, ritüeller günümüzde popülerlik kazanmaktayken bu süreçte doğa ve kadın paradigmasına ait bir döngüde etik ve dişil prensiplerle dair ilişkiler aktarılmaya çalışılacaktır.

Günümüzde tekstil ve moda endüstrisindeki dönüşüm, sadece modayı değil, aynı zamanda üretim süreçlerini de etkilemiştir. Son yıllarda, doğal boyaların ve ekolojik baskı tekniklerinin kullanımı, sürdürülebilir ve çevre dostu kumaş üretimi için giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bu dönüşümde, özellikle kadınlar önemli bir rol oynamaktadır. Bu yazının amacı, doğal boyaların ve ekolojik baskı tekniklerinin kumaş üretimindeki rolüne ve kadınların bu alandaki katkılarına odaklanmaktır.

Geçmişte uygulanan doğal boya üretimlerinde kadınların arkeolojik çalışmalardaki bulgularda geçmişte geçmeyen adlarının artık ortaya çıkması bugünkü ekolojik boya uygulamaları ile görünür olmuştur. Bu sebeple özellikle kadınların bu alandaki etkisini incelemek amacıyla günümüzde bu konuda çalışan öncü kadın figürlerin çalışmaları ve alandaki literatür taranarak bu etki incelenmeye çalışılmıştır. Bu alan ilham veren hem ulusal hem uluslararası alanda bu tekniklerin uygulanmasında kadınların rolüne odaklanmak için örnek çalışmalar incelenmiştir.

Bu teknikler, toksik kimyasalların ve sentetik boyaların kullanımının azaltılmasına yardımcı olurken, yerel toplulukların kültürel mirasını korumaya da

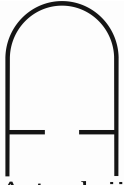
Doğal Boya ve Ekolojik Baskı ile Kumaş Üretiminde Kadınlar destek olur. Kadınlar, bu dönüşümde önemli bir rol oynarlar çünkü genellikle tekstil üretiminde çalışan güçlü bir işgücüne sahiptirler ve geleneksel bilgi ve becerileri bünyelerinde barındırırlar. Araştırma, kadınların geleneksel tekstil üretimindeki deneyimlerinden yola çıkarak, doğal boyalar ve ekolojik baskı tekniklerinin kullanımında öncü bir rol üstlendiklerini göstermektedir.

Doğa, Dişil Zanaat ve Kadın

İnsanın yaşamı ve doğa arasındaki bağ kopmaz bir ilişki oluşturur. İnsanlar doğadan yararlanarak yaşamlarını sürdürürken ve çevreyi değiştirirken, doğayı düşünmeden sadece kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları ekolojik sorunlara yol açmıştır. Kocataş (2012) bahsedilen ekolojik sorunlara dair şu bilgileri aktarır:

Yaşam mekânını oluşturan çevresel öğelerin gözle görülür biçimde bozulması ve tehlikeli düzeye erişmesi toplumları uyarmıştır ve bu konu insanlığın önemli gündem maddesini oluşturmuştur. Bugünün modern ekologları doğa bilimleri çerçevesinde türlere ait bireylerin gelişimi etkileyecek faktörleri incelemek ve canlıların bu faktörlere karşı tepkisini saptayarak uygun yetiştirme yerlerini bulmak, aynı türün bireylerinden oluşmuş topluluğun yapısını, gelişimini, değişimlerin nedenlerini araştırmak, tür topluluklarından oluşmuş ekosistemlerin elemanları, tiplerini, yapılarını, madde döngüsünü ve enerji akışını ve değişimlerini incelemek / ekolojik dengeyi korumak amacındadırlar (s.11).

Bugün Shiva'nın yazılarında ısrarla vurguladığı "*Yeşil Devrim*" ile birlikte başlayan biyoteknoloji sayesinde ağaçlar ve çiçekler mevsiminden önce veya sonra filiz vermeye başlamışlardır, normalden çok daha fazla büyüyerek daha çabuk, daha büyük, daha tatlı ve tat, koku, renk ya da şekil olarak doğal halinden farklı meyveler vermektedirler. Bu süreci Sir Francis Bacon'un "*Tempores Partus Masculus*" kitabında yer alan doğaya ve topluma hükmedecek "*kahramanlar ve süper insanlardan oluşan kutsanmış ırk*" ütopyasının gerçekleşmiş hali olarak da gören Shiva, eserde dişil olan yani "*pasif ve zayıf*" tarafından temsil edilen eski bilimden yeni eril bilime geçişin

habercisi olduğunu da aktarmıştır. Bu eserde Bacon için doğa bir “ana” değil saldırgan bir eril beynin ele geçirmesi gereken bir dişi (Shiva, 2012, ss.26-27) olarak ele alınmıştır.

Görsel 1: Chipko hareketi sırasında kadınlar (Becket C. ve Becket J., 2021).

Oysaki doğa kadın ve dişil olanın elinde yeniden yapılanacaktır. Doğanın ölmesi ve onu taşıyan toprak ananın kurallarını hiçe saymak, hem kadının hem de doğanın mücadelesi olarak görülmüştür. 1970’li yıllarda başlayan doğa ve çevre bilincini yayan “Slow Food” gibi çevreci hareketler bu süreci durdurmaya yönelik ortaya çıkmıştır. Bu hareketler içinde dişi bilgeliğini öne koyan ve doğa ile kadını bir arada ele alan en önemli hareketlerden biri de Chipko hareketi olmuştur (Görsel 1). 1970’li yıllarda başlayan Chipko hareketi Hindistan’ın Uttar Pradesh bölgesinde dağlık kesimlerinde kadın gücünün ve çevre bilincinin gelişmesine sessizce destek olan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır; bir grup protestocu bitki çeşitliliğinin yok olmasına işaret etmek üzere ağaçlara sarılarak protestolarını başlatmışlardır. Aralık ayında Uttarkashi’de binlerce insanın katıldığı, şiddet içermeyen bu gösteri sonrasında 1974 Mart ayında Goura Devi önderliğindeki yirmi yedi kadın çok sayıda ağacı kurtarmıştır. Chipko hareketi içinde 1977 yılında kadınlar ağaçlara onları kurtarma sözünü sembolize eden kutsal iplikler bağlamışlardır (Shiva, 2012, ss.57-58).

Shiva’nın ekofeminist anlayışı ile ortaya konan tespitite doğa içinde etkinlik, üretkenlik, yaratıcılık, dişil ilke ile ilişkilendirilen nitelikler olarak belirtilmiştir. Ancak yabancılaşmış insanların kontrolsüz ve denetlenemez arzuları doğa ve kadını, erkek için

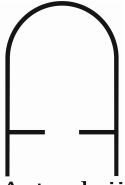
Doğal Boya ve Ekolojik Baskı ile Kumaş Üretiminde Kadınlar kullanılacak ve sömürülecek pasif nesnelere dönüştürmüştür. Ekofeminist anlayışta yaşamın yaratıcıları ve sürdürücüleri olan doğa ve kadınlardır. Çeşitlilik ve çeşitlilik içinde birlik ve uyum, ancak artan cinsiyetçi tahakküm ortadan kalkarsa sağlanabilir; kadınların az gelişmişliği derinleşen ekolojik krizler sonucunda doğanın tükenmesi ile eş anlamlı hale gelir (Shiva, 1988, ss.4-5).

Kadınların doğa ile olan bu bağı anlatan ve sürdürülebilir ekonomilerin temelinde biyolojik çeşitliliğin önemini ve doğanın da bunu karşılayacak tek kaynak olduğunu aktaran bilgi her zaman dışı alana aittir. Dışı alana dair bu bilgiyi Shiva (2012) aşağıda belirtildiği gibi aktarır:

Bilmediğim ne kadar çok şey olduğunu fark edip köyde resmi eğitim almamış, okuma yazma bile bilmeyen kadınların aslında ne çok şey bildiklerini görünce, akademik çalışmalarım ile ilgili daha alçakgönüllü oldum... İşte bu yüzden bilgisayara güvenen toplumlar için söylenen “bilgi toplumu” tanımı bana uygunsuz ve yanıltıcı bir tanımlama gibi geliyor. Bu tanım, sanayileşmenin ve bilgisayar teknolojisi kullanmayan toplumların bilgiye sahip olamayacakları iddiasını taşıyor. Biyolojik çeşitlilik konusunda bunu doğru olmadığını biliyoruz. Kadınlar ve yerli toplumlar, yani endüstriyel dünyadan uzak kalmış olanlar, o dünyayla kıyaslandığında gerçek olarak nitelendirilebilecek bir bilgiye sahipler (s.62).

1960'lı yılların sonrasında başlayan çevrecilik hareketiyle insan türünün ekonomik kalkınmaya öncelik vererek ekosistemin ve doğal kaynakların istismarını göz ardı ettiğine işaret edilmiştir. Çevreci sanatçılar, doğayı tasvir etmek yerine çevre için derinlemesine düşünerek, farkındalık, yakınlık ve saygı temelinde doğayı yorumlamışlardır. Bu toplumsal çevreci hareketle dünyayı kapsayıcı bir sistem olarak yalnızca insanın değil, hayvan, böcek, ağaç, dağ ve ırmakların dahi ifade hakkına sahip olduklarına inanılmaktadır (Kınam Dokuzlar, 2018, s.38).

Etik ve sürdürülebilirlik bağlamında bozulan ekolojik dengeyi ve zedelenen dışı ruhu iyileştirebilmek için çözüm aramak gerekir, “dışının yaratıcılığını etkinleştirmek, uyuduysa canlandırmak, zedelendiyse iyileştirmek için, unutulmuş dışı bilginin zanaat

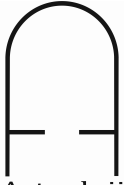

F. Dilek Himam Er
aracılığı ile geri çağırılması” (Ovacık, 2015, s. 23) gerekmektedir. Bu açıdan zanaat alanı ve doğa ile yakın ilişkisi anlamında doğal boyama alanı dışıl bilginin geri çağırılması anlamında sonsuz kaynaklar sunmaktadır. Dokuma, işleme, applike ve boyama sanatları gibi zanaatlar göçebe toplumlarda tamamen kadın zanaatı olarak görülmüştür, geleneksel motif ve desen işlemleri ise genç kızların uğraşısı olarak görülmüştür.

Harvey’e göre (1996, ss.60-61):

Ancak, boyama sanatı çok ayrıntılı, çok hassas ve dikkatle ele alınması gereken bir işlem olduğundan, kişinin özel yeteneklere sahip olması gerekir düşüncesiyle boya bitkileri küçük yaştan çocuklara öğretilmiş; onlara bunu öğretmek de ailenin bir görevi olmuştur. Hele mordanlama, renklerin hassas birleşimini gerektiren ve mükemmel bir sonuca ulaşmak için uzun süre pratik isteyen bir iş olduğundan, ısı ve sürenin önemini kavrayan kişiler tarafından, yetişmiş ustalar tarafından yapılmıştır. Çünkü sönmeye yüz tutmuş az ateşli fırınlarda veya yakıtın gerek duyulmadığı çöllük arazilerde, güneş ısısından faydalanılarak yapılan boyama işlemleri fevkalade önemli olduğundan boyacının bilgi ve tecrübesine değer verilmiştir (aktaran İmer, 1999, s.343).

Boyacının bilgileri ve tecrübeleri, her kültürde nesilden nesile aktarılan ama tariflerinin asla bilinmediği içeriklere sahip olmuştur. Kol gücü, deneyim ve ustalık gerektiren bu zanaat makineleşme çağına ve sentetik boyarmaddelerin çevreye verdiği zarara karşı bir tepki olarak çıkmıştır. Makineleşme sürecinde kol gücü değersizleştirilmiş, makinelerin yüceleştirildiği bir dönem başlamıştır. “Bugün ise kadınlığa atfedilen kol gücünün, çoktan değersizleştirilip bir kenara atıldığından çözümün makineleşmede aranmakta”, bir anlamda da dışıl olanın yapıcı tarafa dönüştüğünü de aktarmaktadır. Özellikle son yıllarda yavaş moda akımı ile de popülerleşen doğal boyama ve ekolojik baskı gibi alanların uygulamaları çoğunlukla kadınların içinde yer aldığı bir alan olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Bu alana küresel etkilerin ve tekstil endüstrisinin çevreye verdiği zararların da belirginleşmesi ile birlikte eğilim gittikçe artmaya başlamaktadır. Bu süreçte ise doğada alınan bilginin doğaya hediye edilmesi oldukça önemlidir, aksi takdirde çevre bilinci ile yapıldığı öne sürülen

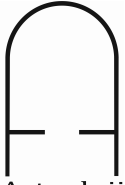
Doğal Boya ve Ekolojik Baskı ile Kumaş Üretiminde Kadınlar birçok uygulama yine doğaya zarar veren ve onu tahrip eden bir etki yaratacaktır. Bu doğrultuda geleneksel toplama bilgisi ve doğa ile kurulacak bağın yeniden hatırlanması gerekmektedir (Yıldırım, 2017, s.67).

Ceren Yıldırım (2017), dişil yaratıma dair bağ ile ilgili ise şu bilgileri aktarır:

Doğa ve kadın doğası üretici, şefkat dolu, ilgi, sabır, emek, özen davranışın ilkesel olduğu bu uygulama süreçlerinde ana-erki toplulukların kültüre, toprağa, bitkiye olan saygı anlayışları esas alınmalıdır. Besleme, gözetme ve bakım işlerinin küçümsenmesi ile toprağa gösterilen bakım, saygı ve özenin yitip gidiş arasında doğru bir orantı vardır. Batı kültürünün insan/doğa ilişkisini bir ikicilik olarak görmesi ve insan kimliğini doğanın dışında kurgulaması tahakkümcü efendi kimliğini oluşturmuş, araçsallaştırılan dişil yönler ve doğa, toprak giderek daha fazla dışlanmıştır. Bize doğayla sadece asgari düzeyde ve rastlantısal olarak bağlantılı bir insan kimliği modeli sunulmuştur. Kadınlığın doğa ile özdeşleştirilmesi mitolojiden fazlasıdır. Descartes'ın dünyadan çekip çıkarttığı ruh dişil ruhtur. Platon için dünyanın açık şekilde dişil bir ruhu vardır ve bu, evrenin gövdesine sinmiştir (s.70).

Geleneksel Olarak Toplayıcılık ve Bitki Bilgeliği

İnsanoğlu ilk olarak yaklaşık 200.000 yıl önce ortaya çıkmıştır, ancak 11.000 yıl öncesine kadar tarım üzerine gelişmeye başlamamışsa da Homo Sapiens evrimleşmeden milyonlarca yıl önce yiyecek aramıştır. İlk insan için yiyecek aramak, doğada bulunan yiyeceklere güvenmek anlamına gelmiştir. Bitkileri, küçük hayvanları, kuşları ve böcekleri, diğer yırtıcılar tarafından öldürülen hayvanları toplayıp avlamıştır. Yiyecek arama ise genellikle “*avcılık ve toplayıcılık*” olarak tanımlanır. Toplayıcılık gibi bir diğer önemli adım da ateşi kontrol etmek olmuştur. Net olarak bilinmese de bunu muhtemelen yıldırımın başlattığı yangınlara müdahale ederek öğrenmişlerdir. Bilim insanları bir milyon yıldan daha uzun bir süre önce ateşi yemek pişirmek için kullanmış olabileceklerine inanmışlardır. Pişmiş yiyecekler daha fazla besin sağlamış, beyin

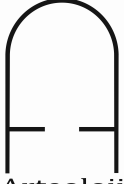
gelişimine katkıda bulunmuş ve ateşin etrafında birlikte yemek yemek ve sohbet etmek dillerin gelişmesine yardımcı olarak dildeki bu gelişmeler daha fazla farkındalık ve kolektif öğrenmeye yol açmıştır (Stokes Brown, 2016, s.6).

Toplayıcılık ekonomisi ise iklim ve çevre, herhangi bir insan grubunun yaşamını belirlemiştir. Bununla birlikte, toplayıcıların ortak özellikleri olmuştur: Toplayıcıların çevreleri hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmaları gerekir. Etrafta dolaşmak ve yiyecek aramak için yeterince geniş bir alana ihtiyaçları vardır. Çoğu toplayıcı sık sık yer değiştirerek yaşamış, geçici kamplarda uyumuş, mevsimler değiştiğinde, göç eden hayvanları takip etmişlerdir. Bitkiler ise farklı zamanlarda olgunlaştıkları için toplayıcılar onları toplamak için hareket etmişlerdir. İnsanlık tarihinin en adil toplumları olarak görülen toplayıcı toplumlar, genellikle 15 ila 30 kişilik küçük gruplar halinde yaşamışlardır; yiyecek kıtlığında ya da çatışmalar ortaya çıktığında ise daha da bölünmüşlerdir. Anne sütü bebekler için tek besin kaynağı olup emzirme üç ila dört yıl sürdüğü için, genellikle yeni bir hamileliği engellemiştir, bu yüzden toplayıcı toplumlarda nüfus yavaş büyümüştür. Her durumda, anneler aynı anda birden fazla bebek taşıyamamışlardır; birbirine sıkı sıkıya bağlı bu gruplarda toplayıcılar genellikle yiyeceklerini paylaşmışlardır (Stokes Brown, 2016, s.6).

Toplayıcılar genellikle arkeologlar ve antropologlar tarafından incelenir ve antropologlar günümüzde hala tarım öncesi toplumlara benzer şekilde yaşayan toplumları incelemektedir. Araştırmacılar bu süreçte “modern toplayıcıları” inceleyerek “antik toplayıcılar” hakkında sonuçlar da çıkartmaktadırlar. Ancak modern toplayıcıları antik toplayıcılarla karşılaştırmak tam olarak gerçekçi sonuçlar verememektedir; bugünün modern toplayıcıları çevrelerindeki dünyadan tamamen kaçamazlar ve izole değillerdir. Ayrıca günümüz toplayıcı toplulukları genellikle modern araçlar ve teknoloji kullanmaktadır. Dünyadaki tüm avcı-toplayıcıları, bitkileri çok iyi tanımışlardır. Tarım doğduğunda da paleolitik dönem insanları binlerce yıldır bu işi yapmakta olduklarından göçebeler geçtikleri yerlerde bir önceki yıl bıraktıklarının ürünlerini bulabilmişlerdir (Pelt vd., 2012, s. 84). Bu da daha sonra bahsedileceği gibi bir tür “etik toplayıcılık” anlayışı içinde bu toplulukların toplayıcılık yaptıklarının işareti gibidir.

“Toplayıcılık” aslında en genel anlamda bitkilerin ve köpek dışında hiçbir hayvanın evcilleştirilmeden vahşi hayvanların avlanması, yabani bitkilerin toplanması, balıkçılık gibi konuları en genel anlamda kapsar. Bir çok toplayıcılık biçimi vardır; bu yüzden bazı antropologlar bunlara “*toplayıcılık spektrumu*” demeyi tercih ederler ve bu yüzden de toplayıcılık aslında açık uçlu bir kavramdır. Toplayıcılık doğal yaşamın bir parçasıdır ve bu yüzden de tüm hayvanlar toplayıcıdır ve her tür de kendine özgü bir toplayıcılık geliştirmiştir (Morris, 2015, s.15). İki bin yıl önce herkes toplayıcı iken bugün dünya nüfusunun %1’den daha azının toplayıcı olduğu bilinmektedir. Buzul devrindeki kuru ve soğuk hava koşulları düşünüldüğündeki toplayıcıların M.Ö. 14.000 yılından sonra dünya ısınmaya başladığı zaman sayıları artmaya başlamıştır. Baltık Denizi’nin güney kıyıları (M.Ö. 5000 civarı) ve güney Japonya (M.Ö. 3500 civarı) zengin denizcilik kaynakları olarak bilinmekteyken özellikle Güneybatı Asya M.Ö. 13.000 ve 10.000 yılları arasında yabani bitkiler, hayvan besini ve geçici köy yerleşkeleri açısından zengin kaynaklar oluşturmuşlardır. Tarımcılığın artması ile de toplayıcılık zengin çevreler için geri planda kalmaya başlamıştır. Çünkü birçok farklı olgun kalmış yabani bitki ve farklı hayvanlarla balıklar yıl boyunca farklı zamanlarda göç etmeye başlarlar, bu yüzden çağdaş toplayıcıların hareketli olmaları gerekmektedir. Küçük grupların birbirlerini bu yüzden geniş alanlarda birbirini desteklemesi gerekmiştir. Bu da coğrafyaya bağlı olarak değişmektedir, buna bağlı olarak toplayıcılar aile içinde yaş ve cinsiyete dayalı organize olarak el işçiliğini oldukça basite indirerek iş bölümü yapmışlardır. Bütünde kadınlar yemek hazırlığı, el sanatları ve çocuk bakımı ile bitki toplama işini üstlenirken erkekler avlanırlar ve el sanatları ile bazı yemeklerin hazırlığını da üstlenirler (Morris, 2015, ss.1-29). İnsanlar bu dönemde her zaman doğanın bir parçası olarak hareket etmiştir ve gündelik yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilmek için doğa ile birlikte bu süreci paylaşmışlardır.

Doğa ile işbirliğinin çok daha yoğun olduğu kadim zamanlarda, özellikle bitkiler, tedavi güçleri, besin kaynağı ve farklı kullanım alanları sebebiyle gündelik yaşamın da önemli bir parçası olmuştur. Bunun yanı sıra bitkilerin büyük bir kısmı, tıbbi anlamda da insan sağlığına yararlı olan çeşitli bitki türlerini içerir. Bu bitkiler, ilaç geliştirme ve sentezinde kullanılacak zengin bir içerik kaynağı olarak kabul

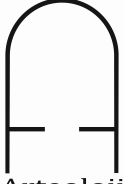
edilmektedir. Bitkilerin çeşitli tedavilerde kullanımları insanlık tarihiyle birlikte başlamış, insan kültürlerinin gelişiminde kritik bir rol oynamışlardır. Bugün modern tıpta kullanılan pek çok ilaç da bitkilerden elde edilmektedir. Bitkilerden elde edilen halk ilaçları da uzun tecrübeler sonunda günümüze kadar gelmiş uygulamalardır.

Bitki Mitosları kitabının yazarı Deniz Gezgin (2010) bitkilerin gücüne dair aşağıda belirtilen bilgileri aktarmıştır:

Bitkilerin şifa gücü, mitoslardaki güçlü etkisi olduğu kadar tekstillerin üretiminde doğal boya ve ekolojik baskı kullanımları sürecinde oldukça önemli olmuştur. Tarihte, insanlar bitkileri kontrol altına almayı başardıktan sonra yepyeni bir süreç başlamıştır. Yaşamsal değeri üstün olan bitkiler daha da değerli kabul edilmişlerdir. Bu bitkilere atfedilen değerler, mitoslara yansımış ve insan doğayı gözlemlediğinde bitkilerin devinimi ve görünümünden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu sebeple insanlar kendi yaşantılarıyla ilgili deneyimlerini gelecek nesillere mitoslar yoluyla da aktarırken bitkileri sembolik bir araç olarak kullanmışlardır. Aslında bitkilerle ilgili semboller yaşamdaki her şeyle ilişkilidir. Doğadaki tüm hayvanlar, bitkiler ve insanlar bir dengenin ürünüdürler. Ortak yaşam alanında birbirlerini tamamlarlar. Bazen yanlışlıklar olur ve bu denge bozulur. İşte o zaman koca doğa bir silkinmeyle her şeyi üzerinden atar ve yeniden düzenini kurar. İnsanlar çok eski çağlardan itibaren doğanın hareketlerine tanık olmuşlardır (s.11).

Toplayıcılık Üzerine Tartışmalar: Kadın Toplayıcılar

Geleneksel olarak, toplayıcı toplumlarda avcılığın erkekler tarafından yapılırken toplama işinin ise kadınlar tarafından yapıldığı düşünülmüştür. Ancak son çalışmalar bu görüşe meydan okumaktadır. Özellikle maymunlar üzerine yapılan çalışmalar, genellikle dişilerin kendi geçimlerini sağlayabildiklerine ve erkeklerin yardımına ihtiyaçları olmadığı yönündedir. Günümüzdeki birçok toplayıcı toplum ise erkekler ve kadınlar arasında kimin avlanacağı konusunda esnek olduğunu gösterir. Hatta bazı kültürlerde avcılık ve toplayıcılık rolleri değiş tokuş edilmektedir. Günümüz toplayıcılarını inceleyen akademisyenler, eski toplayıcıların da roller konusunda esnek

Doğal Boya ve Ekolojik Baskı ile Kumaş Üretiminde Kadınlar olduğunu düşünürken toplayıcıların yaşam kalitesiyle ilgili geleneksel bakış açılarının değiştiğini aktarmaktadır. Geleneksel olarak toplayıcıların yaşamlarının kısa olduğu ve zar zor hayatta kaldıkları düşünülürken 1960'larda, Botswana'daki Bushmenler, Avustralya'daki Aborijinler ve Brezilya'daki Yanomamiler gibi hayatta kalan toplayıcılar arasında yapılan alan çalışmalarında; toplayıcı toplumların günde birkaç saat içinde iyi beslendiklerini ortaya koymuştur. Günün geri kalanını sosyalleşerek ve kendilerine bakım yaparak geçirdikleri belirtilmiştir, ancak 1980'lerde bu görüş yeniden karşı çıkmıştır (Stokes Brown, 2016, ss.7-11). Bir başka görüşe göre ise “*avcılık*” daha çok erkekler tarafından yapılırken, yabani “*bitki ve meyve toplayıcılığı*” da büyük ölçüde kadın ve çocuklarca yapılmaktadır. En basit iş bölümü sayılan bu faaliyet günümüzde Afrika'da Pigmeler, Asya ve Amerika'daki Eskimo-Aleut halkları (İnitler), Afrika'daki Buşmanlar, Avustralya'daki Avustralya Aborjinleri tarafından hâlâ geçim kaynağı olarak sürdürülmektedir (Bates, 2009, s.117).

Bugün Anadolu gibi birçok bölgede toplayıcılık kısmı belirli ölçülerde kadınların yaşama tarzında etkisini devam ettirmektedir. Özellikle de tohumların korunmasındaki ana erkil gelenek, Hindistan gibi geleneklerine bağlı kültürlerde hala sürdürülmektedir. 1991 yılında başlangıçta bir fikir hareketi olarak çıkmış olan ve sonrasında kurumlaşan “*Navdanya*” hareketi, anaerkil tohum ve toplama geleneği için önemli bir örnektir. Hintçe'de “*dokuz tohum*” anlamına gelen Navdanya'da Hindistan'da yılın ilk günü kavanoza dokuz tohum ekme geleneğinden gelir. Dokuz gün sonra kadınlar tohumları nehre götürür ve sonuçlara bakarak hangi tohumun daha önce olgunlaştığını tespit ederler. Önce olgunlaşan tohumlar değiş tokuş edilerek, her ailenin ekme zamanı geldiğinde en iyi tohumları ekmesi, böylece köyün gıda miktarının topluca artırılması sağlanmıştır (Shiva, 2012, s. 71).

Kadınların geçmişte kadınların toplayıcılık konusunda dikkat çeken bir başka örneğini ise Yıldırım (2017) safran bitkisi üzerinden verir: “M.Ö. 1500-1600 yılları arasında safranın, Minos Uygarlığı'nda tedavi amaçlı kullanıldığına dair bilgiler, Miken Uygarlığı'na ait fresk örneklerinden anlaşılabilir. Bir Miken sarayı banyo duvarları üzeri safran bezemeli fayanslarla kaplıdır ve aynı banyoda safran toplayan kadın resimleri yer alır” (ss. 68-70).

Bitki örnekleri içinde yer almasa da en kıymetli doğal boya malzemeleri içinde yer alan Kermes böceği de kadın toplayıcılığı üzerinden verilmesi gereken önemli bir örnektir. Kermes meşesinin anavatanının Yakın Doğu'nun Akdeniz'e yakın bölgeleri ile Avrupa'nın Akdeniz kıyıları olan bölgelerde Kermes meşesi denilen çalılıklar üzerinde yaşadığı bilinmektedir. Önceleri bit büyüklüğünde olan kermes böceği kış uykusundan sonra, Nisan'da normal boyutu olan nohut büyüklüğüne erişir. Mayıs sonunda yaşadığı yumurtlama döneminden sonra Kermes böceği çocuklar veya kadınlar tarafından toplanır. Hatta bu küçük böcekler toplarken kolaylık olsun diye de el tırnaklarının uzatıldığı da bilinmektedir (Karadağ, 1997, s.41).

Ancak tarih boyunca kadınların tohumla, bitkilerle ve toplayıcılıkla olan ilişkileri zaman zaman sıkıntılı süreçler de yaşatmıştır. Özellikle 1500'lü yıllarda Avrupa'da kadınlar ilaç ve şifacılık gibi işlerden uzak tutulmuşlardır ve bilge kadınların cadılıkla suçlanma ihtimalleri oluşmuştur. 1511'de İngiliz Parlamentosu'nda demirciler, dokumacılar ve kadınlar gibi zanaatkarların sihir ve büyü kullanımlarını engelleyen bir yasa kabul edilmiştir. Oysaki kadınlar her zaman biyolojik çeşitliliğin en büyük koruyucusu ve uzmanları olmuşlardır; *“onlar tohumları korur, yemekler yaratır ve şifa dağıtır”* diyen Shiva (2012) bitkilere ve özellikle de şifalı bitkilere anneler gibi hürmet edilmesi gerektiğini belirtmiştir (s. 95).

Ekofeminist literatüre göre günümüzde kadınların, kabile ve köylü kütlelerinin bilgeliğinin dışlanmasıyla özellikle erkek egemen bilimsel paradigmanın artarak yayılmasıyla devam edilmektedir. Bu paradigma, kadınları marjinalleştirir, biyolojik çeşitliliği bozarken milyonlarca insanı da açlığa mahkûm etmektedir (Shiva,2012, s.71). Kadim zamanlardan bu yana aslında kadınlar toprak ana ile direkt ilişki içinde bulunmuşlardır. Andlardaki yerli kadınların hala toprak ana ile ilgili kendilerine adanmış görevleri olduğunu belirten Nidia Bustillos (2010), dişil bağ ve doğa ilişkisine dair şu bilgileri aktarır:

...kadınlar tıpkı tohum ekim zamanı gibi toprak sürüldüğünde tohumların saklanmasıyla da görevlidir. Çünkü bu şekilde ürünün katlanarak atacağına inanılır. Bu yüzden evrenin feminen bir karşılığı vardır, Andlar'da yağmur ormanlarının, tanrıların çocukları ve kızları vardır, bunların arasında kadına

Doğal Boya ve Ekolojik Baskı ile Kumaş Üretiminde Kadınlar
adeta bir nesilden ötekine taşınan doğayı koruma sorumluluğu verilmiştir.

Bazıları ağaçların kadınları olarak da anılan ağaçların koruyucularıdır (ss. 31-34)

Anadolu'da da kadınların tohumlarla ve tohum saklama yöntemleri ile ilgili oldukça değerli kadim bilgilere sahip oldukları bilinmektedir. Kadınlar bu şekilde atalık tohumları nesilden nesile aktararak çeşitlilik üzerinde de büyük bir aktarım görevi yapmaktadır. Birçok yörede tohumlar bez torbalarda, çeşitli özel kaplarda saklanmaktadır. Bir başka araştırmada Kars'ın çeşitli ilçelerinde Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi tohumların kadınlar tarafından toplanıp saklandığını aktarmıştır. Bu araştırmada kadınlar tohumları saklamak için kuyuya koyma, samana saklama gibi çeşitli yöntemler uyguladıkları da iletilmiştir (Göker, 2010, ss.49-62). Kullanılan bitkilerin, meyvelerin gıda ve doğal boya gibi alanlarda çeşitli geleneksel kullanım alanları da olmaktadır.

Özellikle halıcılık, dokumacılık gibi kadim sanatların ve üretimlerin yapıldığı yerlerde, günümüz teknolojisinden uzak kalarak geleneksel elde boyama yöntemleri tercih edilirken, malzemenin toplanma ve saklanma süreçleri de oldukça önemlidir. Böylesine hassas bir alanda çalışma yaparken doğal baskı ve boyama yöntemlerinde sürdürülebilir yaklaşımlar “etik moda” kavramının önemli öğelerinden biri olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple doğal boya ve ekolojik tekstil üretimlerinde “etik toplayıcılık” kavramı gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda sürdürülebilir biçimde doğaya zarar vermeden boya malzemelerini toplamak oldukça önemlidir. Birçok toplayıcı bu anlamda doğa ve bitkilere saygı duyarak dişil prensiplere uyarak toplayıcılık süreçlerini sürdürmesi yönünde yaklaşımlar bulunmaktadır.

Dişil Yaratıcılık ve Toplayıcılık Üzerine

İnsan, özellikle tarımın başlaması ve yerleşik yaşama geçişle birlikte doğada büyük değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler hem ekosistemler bazında hem de tür değişiklikleri olarak kendini göstermiştir. Uygarlığın başlamasından bugüne kadar ormanların % 46'sı tahrip olmuştur (Crowther vd., 2015, s.1).

Monbiot (2014), ekosistemdeki bu değişiklikleri şu şekilde ifade etmiştir:

Toplam biyokütle içindeki payı yalnızca %0,01 olan insanlık memelilerin %83'ünü, deniz memelilerinin %80'ini, bitkilerin %50'sini ve balıkların %15'ini yok etmiştir. Monbiot'a göre, bunu yalnızca modern insana mal etmek hatalı olur çünkü geçmişteki ekosistemleri incelendiğinde insanlar yeni topraklara girdiklerinde, teknolojileri ne kadar ilkel ve sayıları ne kadar az olursa olsun, orada bulunan yaban yaşam yaban yaşamının büyük kısmını -özellikle de büyük hayvanları- kısa sürede yok etmişlerdir (aktaran Erdönmez, 2020, s.64).

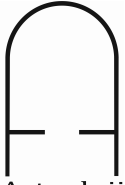
“Yeniden yabanlaştırma” kavramının yaratıcısı Monbiot'a göre modern insanın gelişine kadar Antartika dışındaki her kıta bir megafaunaya sahiptir. Avrupa'da yaprak döken ağaçların çoğu gövdenin kırıldığı yerden yeniden filizlenebilirken kesme, bölme, üzerinde yürüme gibi ekstrem zarar görme hallerinde bile hayatta kalabilirler. Çoban püskülü (holly), şimşir (box), porsuk ağacı (yew) gibi alt bitki örtüsü olan bitkilerin ise daha az yük taşımalarına rağmen örtücü ağaçlardan daha güçlü kökleri olduğu gibi bilgiler Monbiot'a göre profesyonel ekolojistler tarafından bile unutulmuş olup (Monbiot, 2013) yeniden hatırlanmalıdır. Bu yüzden Monbiot “yeniden yabanlaştırma” kavramını ortaya atmıştır; ona göre “yeniden yabanlaştırma” -ekosistemlerin büyük çapta restorasyonu- kavramı ile doğal yaşamın zarar görmesini engelleyici bir olanak sağlanmaktadır. Monbiot (2013) bu konu ile ilgili şöyle der; Feral adlı kitabımı yazarken İskoçya'daki *Trees for Life* ve *Wales Wild Land Foundation* gibi Avrupa'da doğayı kontrol etmekten vazgeçtiğimizde doğanın nasıl hızla cevap verdiğiine dair bulguların edinildiği birçok yeniden yabanlaştırma programına rastladım. Benim görüşüme göre yeniden yabanlaştırma kaybolan hayvanların ve bitkilerin yeniden ortaya çıkmasını, çitlerin kaldırılmasını, drenaj hendeklerinin kapanmasını, başka türlü uzak durulması gereken bazı özel istilacı türlerin itlafını içermektedir. Bu bizim doğal dünya ile olan ilişkimizi yöneten hükümrancılığımızın kutsal doktrininin yerle bir olması ile alakalıdır. Her şeyin ötesinde yeniden yabanlaştırma pozitif bir çevreciliktir. Çevrecilerin uzun zamandır neye karşı oldukları bilinmektedir; ancak şimdi biz ne için olduğumuzu açıklayabiliriz. Bu da umudun yok olduğu zamanda umudu anlatmaktır.

Monbiot'un (2013) değindiği bu süreç doğal boyamacılıkta ve ekolojik baskı çalışmalarında bolca kullanılması gereken bitki alemine dair yeni ortaya çıkan "*hasat etiği*" anlayışını da güçlü bir şekilde zeminini oluşturmuştur. Literatürde "*hasat etiği*" (harvesting ethics) olarak geçen bu kavram doğanın rızasını alma gibi bir içeriğe de sahiptir. Tekstilde ve moda endüstrisinde son dönemlerde yine gündeme gelen doğal boyama ve doğal baskı yöntemlerinde de bitkilerin, suyun ve çeşitli minerallerin kullanımına dair gelişen bu yeni etik yaklaşım "*doğa ve insan arasında yeni bir denge getirme olasılığının umudunu*" da bu şekilde taşıyacaktı.

Özellikle de doğal boyama çalışmalarında "*etik hasat*" anlayışında bitkilerin yerel ekolojisi göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yüzden nadir bulunan bir bitkinin hasat edilmesi, hasat alanında bu bitki bol olsa bile ekosistem için tehlikeli olduğunun bilincinde olunmalıdır. Tek bir bitkiden çok fazla hasat yapmak, tür bol olsa bile, o bitkinin sağlığı için kötüdür. Genel olarak, yaygın bir bitkinin biokütlesinin 1/10'unu veya daha azını almak başlangıç için iyi bir nokta ve düşünce biçimidir. Burada neyi ne kadar alacağınızı bilmek çok önemlidir ve bitkinin kullanmaya devam edeceği bir şeyi hasat edip kullanmamak (Jaffe ve Nardello, 2020) toplayıcılıkta temel ve içsel bir dişil bilgelik anlayışı olarak ele alınabilir.

Bitki ve yaprakları toplarken doğal yollarla yere düşen yaprakları toplamak gerekmektedir. Eğer bitkiden keserek veya kopararak bir yaprak veya çiçek alınacaksa burada, sadece bir bitkiden hasat yapılmamalıdır. Burada 3'te 1 kuralı vardır: Bu kuralda gövdedeki yaprak veya çiçeğin 3'te birini almaktır. Ayrıca kendini yenileyebilecek sağlıkta olan bitkilerden hasat yapmak gerekmektedir (Behan, 2018, s. 17).

Doğal boyamacılıkta kullanılan bitkiler toplandıktan sonra boyama işlemi için kullanılırlar. Yoğun ve kalıcı boya işlemlerinde oldukça fazla miktarlarda toplanan bitkilerin çiçek, gövde, yaprak ve kök gibi kısımları boya ve baskı işlemleri için kullanılmaktadır. Bitki artıkları ise bir yıldan daha kısa bir sürede doğal gübre olarak tekrar toprağa karışır. Ayrıca doğal boyamacılıkta son yıllarda toksik, kanserojen ve çevre kirliliğine yol açmayan metal tuzlarından yalnızca alüminyum ve demir şapları kullanılmaktadır. Doğal boyamacılık kapsamındaki boyamalarda kullanılan yöntemler

geçmişten günümüze kadar geleneksel olarak kullanılmış yöntemlerin standart hale getirilerek yeniden güncelleştirilmesidir.

Elise Krohn'a göre, hasat etiğinde aşağıda belirtilen kurallar geçerlidir: İlk olarak hasat etiğinde ilk olarak bitkiye ve onun yaşadığı çevreye saygı duymak gelmektedir. Çevrenizde, ormanlarda veya çayırlarda yaygın olarak yetişen yabani bitkiler birçok başa tür için kullanılan daha kırılğan bir ekosistemin parçası olabilir. Bu yüzden bitkiyi toplarken onu kimle paylaştığımız konusunda farkında olmamız ve daha büyük bir ekosistemin parçası olduğumuzu bilmemiz gerekmektedir. Bitkileri toplarken geride yeteri kadar bırakacak kadar saygı içinde hasat yapılması gerekmektedir ki bitkiler büyümeye devam edebilsinler. Bazı toplayıcılar bir bitki topluluğunun %10-20'sini geçmeyecek kadar hasat yapılması gerektiğini aktarmaktadırlar. Bir diğer önemli unsur ise en iyi hasat yöntemini kullanmaktır. Bu konuda geleneksel toplumlarda bilge kadınlara danışılır: Bazı bitkiler hasat edildiklerinde iyileşirler: Örneğin, yaban gülü ve bazı yabanmersini bitkileri budandıklarında gelişirler. Bazı soğan türleri, bir kazma çubuğuyla dikkatlice kazıldıklarında çoğalır ve büyür. Biz insanlar, dikkatli bir şekilde etkileşimde bulunarak bitkileri ve etkileşimde buldukları tüm türleri destekleyecek yöntemler bu açıdan önemlidir. Bazı kültürlerde bitkileri toplarken dualar okunur, iyi niyetler aktarılır. Bu niyetin bitkilerin ruhlarımızı beslediğine inanılır, hasat yaparken bitkinin sunduğu tüm şifanın alınacağı düşünülür ve bu şekilde topladığımızda toplayıcı ile bitkiler arasındaki ilişkinin güçlendiği düşünülür. Ekosisteme mümkün olduğunca zarar vermeden, sakatlanmış bitkiler bırakmadan, şefkatle, bitkileri ve yerleri onurlandırarak üretilmelidir (Krohn, 2012). Bu bilgi de dişil bilgeliğin hatırlanması, onun ilkeleri ve yeniden aktarımı ile mümkün olabilir. Toplayıcılık ritüelleri toplayıcılar tarafından atalarından gelen bilgi aktarımı ile olur ve besleyici, doyurucu ve şifa dağıtan dişil yön ile ilgilidir.

Bitkilerden, hayvanlardan ve diğer organizmalardan renk yaratılması artık genel tarih, maddi kültür, moda ve giyim, tüketicilik, kültür turizmi ve ayrıca kadın çalışmalarında daha yaygın olarak referans alınmaktadır ve günümüzde de doğal boyacılıkta öne çıkan temalar toplumsal cinsiyet, ekoloji ve etğin gibi konular olmaktadır.

Doğal boyacılığın tarihinde de bitkilerin özel ve kadim bir yeri vardır. Aslında insanlığın en eski çağlarından beri doğal boyamada kullanılan bitkiler, doğal pigmentler sadece giysiler üzerinde değil birçok insan yapımı obje üzerinde ve beden üzerinde deneyimlenmiştir. Bu anlamda çeşitli yumuşakçalar, likenler, böcekler, mineraller, ölmüş bitkilerden oluşan sulak alanlar da doğal boya kaynağı olarak sıkça kullanılmıştır. Bitkilerden elde edilen boyarmaddeler ise sadece yapraklarla sınırlı değildir; gövde kabukları, tomurcuklar, çiçekler, meyveler, tohumlar ve kökler de doğal boya madde kaynağı olarak kullanılmaktadır. Farklı ekstraksiyon ve uygulama yöntemleri ile bir bitkiye ait tüm bu bahsedilen bölgelerden farklı renk tonları elde edilebilmektedir. Bu yöntemler tarih öncesi çağlardan beri formülleri bir sır gibi saklanmak suretiyle bilinmektedir. M.Ö. 4000 yıllarında Hindistan ve Mezopotamya'da başlayan doğal boyamacılık, 19. yüzyılın sonlarına doğru sentetik boyarmaddelerin ortaya çıkmasıyla birlikte neredeyse ortadan kalkma noktasına gelmiştir (Karadağ, 2007, s.11).

Son yıllarda doğal boya ve ekolojik baskı uygulamalarında genellikle kadınların katılımının çoğunlukta olduğu ve doğa ile bağın uygulama sırasında yeniden kurulduğu süreçlerle deneyimlenmesi de dişil yaratıcı bilginin yeniden ortaya çıkması olarak yorumlanabilir.

Boyamacılık Tarihinde Cinsiyet, İlk Boyacılar ve Boyama Ritüelleri

Boya bitkilerinin renklendirici madde ihtiva eden köklerinden, çiçeklerinden, dallarından, yapraklarından kurutularak üretilen tabii boya maddeleri, hem giysilerde, hem de halı ve kilim gibi diğer tekstil mamullerinde kullanılmıştır. Hayvan kökenli tabii boyar maddelerden üretilen renkler ise üretimi çok zor ve pahalı olduğundan halı ve kilim ipliklerinin boyanmasında, ancak daha ziyade yönetici sınıfın giysilerinde kullanılmıştır. Tekstil ürünlerini boyama arzusu, ilk olarak M.Ö. 5000'lerde dokumanın bulunmasıyla ortaya çıkmıştır. Önceleri çeşitli pigmentler elyaf üzerinde uygulanmış, bunun sürtme ve yıkama yoluyla kalıcı olmadığı görülünce başka yollar aranmıştır. Tunç çağında 300 kadar bitki ve hayvanî boyarmadde renklerin daha kalıcı hale gelmesi

için ara maddelerle mordanlı boyama usûlü bulunmuş ve farklı mordanlar kullanılarak farklı tonlar elde edilmiştir (McLaren, 1986, ss.4-5).

Bu süreçte boyacıların cinsiyetleri konusunda özellikle edebi, arkeolojik ve yazıtlar gibi kaynaklardan elde edilen çeşitli türdeki kanıtlar tekstil üretim zincirinde boyacıların varlığını açıkça göstermektedir. Tunç Çağı olarak da bilinen M.Ö. 2. bin yılında kadınların kumaş üretimindeki rollerinin ve yetkilerinin önemi arkeolojik çalışmalar, kadının tarih öncesi çağlardan beri yerleşim yeri neresi olursa olsun, yaşamın akışında önemli roller üstlendiğini de belirtmektedir. Anadolu'da Neolitik Çağ'da kutsal bilinen ana tanrıça kadınları Tunç Çağı'nın dokumacı kadınları olarak karşımıza çıkmışlardır. Günümüze kadar ulaşan arkeolojik buluntulardan dönemin kadınları çocuk doğurmak, büyütme, ev işleri, tarım işlerinin yanında, görev ve sorumluluklarına sanatı da ekledikleri anlaşılmaktadır (Larsson Lovén, 2018, s.509). Özellikle tekstil üretiminde hazır edilmiş ipi dokumakla kalmayıp yünü; üretilmek istenen kumaşın cinsine göre ince ya da kalın eğirmek, ipi renklendirmek için çeşitli boyama işlemlerini uygulamak, ipi kurutup tezgâha sistemi hazırlamak ve dokumayı gerçekleştirmek en önemlisi de ürettiklerini satmak görevlerini üstlendiklerini de aktarır. Özellikle Roma döneminde tekstil üretiminde en eski meslekler olarak bir yazıt üzerinde “*fullones*”, “*fullers*” ve “*lanarii*” denilen meslekler görülmektedir. Hâlihazırda kullanılmakta olan giysilerin yıkandığı, ağartıldığı ya da yeniden boyandığı atölyelerde çalışan “*fullones*”lere dair çok sayıda arkeolojik belge bulunmaktadır (Görsel 2). Lanarii meslek grubunun ise bu yazıtlarda yün kumaşların hazırlanmasındaki bazı aşamalarda görev aldığı bilinmekteyse de bu mesleğe dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Boyama aşamalarının hazırlanması ise karmaşık bir procestir; boya alanının hazırlanması, suya ve ısıtıcıya ulaşma, boyarmadde ve ek malzemelerin tedariki gibi birçok aşama içermektedir. Fiziksel bir güç de gerektirdiği için eğirme gibi kolay yer değiştirebilecek domestik tekstil işlerinden daha karmaşık olup ev içi alanda uygulanamayan bir süreci içermektedir (Larsson Lovén, 2018, ss.509-515).

Görsel 2: Fransa Sens’de Galyalı bir *fuller* rölyefi (Faber, 1938, s.292).

Güç ve statü işareti olarak da kullanılan boyalı giysiler eski geleneği, M.Ö. 3. yüzyılın başlarına kadar uzanan oldukça uzmanlaşmış bir Romalı boyacı geleneği olduğunu göstermektedir. Bu durum, özellikle mor renk gibi değerli boyarmaddeyle boyanmış olan pahalı giysiler için de geçerlidir. Romalılar tarafından kullanılan birçok boyarmadde hakkındaki bilgilere dayanarak, Romalı boyacıların farklı renklerle çalışma konusunda uzmanlaşmış oldukları öne sürülmüştür. Bu Roma dönemi yazıtında da erken dönemlerde belgelenen ve boyacılıkla ilişkilendirilebilecek işler arasında, genellikle yeni kumaşları boyayanlar olarak yorumlanan “*infectores*” diye bir meslek grubu da vardır. Ayrıca “*mor boyar madde üreticisi ya da satıcısı*” ya da “mor ürün üreticisi ya da satıcısı” olarak yorumlanan “*purpurarii*” olarak da geçen mor renk ile bağlantısı açık olan bir meslek de yer almaktadır. Yazıtlar bireysel boyacılar hakkında bazı bilgiler verebilir ve hiçbir zaman çok ayrıntılı olmasa da sosyal konumları da anlaşılmaktadır. Romalı boyacılara dair kanıtlar, büyük oranda erkeklere aittir, ancak Roma'daki birkaç örnekte olduğu gibi bazen kadın isimleri de görülür. Hem erkeklerin

hem de kadınların görüldüğü çoğu durumda, mesleki unvan öncelikle erkeklerle bağlantılı olmuştur (Larsson Lovén, 2018, ss.510-512).

Kadınların tekstil ve boyacılık alanındaki çalışmaları, Roma dönemi İtalya'sında çok açık bir şekilde belgelenmemiştir. Dolayısıyla bu alanda kapsamlı bir kaynak bulunmamaktadır. Bazı ikonografik kanıtlar da edebi eserlerin incelenmesinden elde edilmiştir. Bu kaynaklarda da tekstil üretimi ve ticaretinde kadınların rolü ve kaynakların nasıl kullanıldığını anlatır (Larsson Lovén, 2013, ss.109).

M. Satellius Marcellus adında bir erkek ve Mursionia Prima adında muhtemel bir kadın olduğu düşünülen bir portre, üzerinde meslek adının da yer aldığı bir örnek olarak boyacığa ait Roma dönemindeki cinsiyet bilgisini vermesi açısından oldukça önemlidir. Karı koca olması muhtemel olan ve bir niş içinde bulunan bu yazıtta “*purpurarius*” ismi ile bir meslekten bahsedilmektedir diyen Lena Larsson Lovén, bu meslek unvanının sadece eril olarak tanımlanan bir mesleğin kadın ve erkeklere dair birkaç örnekten biri olduğunu aktarmaktadır Bir başka örnekte ise tekstil ticareti ile tanınan Veturii ailesinden bir çift anılmaktadır. Çift, D. Veturius Atticus adında bir erkek ve Veturia Tryphea adında bir kadındır ve “*purpurarius*” mesleki unvanından bahsedilmektedir. Yazıtta kadının da mor ticaretinde çalışıp çalışmadığı açıkça belirtilmemiştir, ancak işin Vicus Iugarius'ta yapıldığına dair bazı bilgiler vardır. İş unvanı sadece erkekte olmasına rağmen, hem erkeğin hem de kadının Vicus Iugarius'ta bulunan dükkânda mor ürün ticareti yaparak çalışmış olmaları akla yatkındır. Bu tip yazıtlar, erkek ve kadınların mor ürün ticaretiyle uğraşmış olabileceklerini göz ardı etmemektedir (Larsson Lovén, 2018, ss.510-512).

Roma döneminde sonra boyama teknikleri ustalık gerektirmeye başlamıştır. Ortaçağ'da canlı renkli kumaşlara sahip olmak bir lükstür, dokuma sanayisi de tam bir gelişme içindedir ve yeni renklerin izine düşülmüştür (Delamare ve Guineau, 2008, ss.34-39). Bir süre sonra batıda kumaş boyama mesleğinin önemi de artmaya başlamıştır. Ortaçağ'da olduğu gibi, 17. yüzyıl ressamaları da paletine sürmeden önce kendi renklerini hazırlamışlardır. Genelde ezme işlemleri ve renklerin yapıştırıcı içinde kalması için de yardımcı tutarlar (Delamare ve Guineau, 2008, s.75). Ancak yine de bu bilgilerde cinsiyet bilgisi verilmemektedir.

Profesyonel boyacıların muhtemelen uzun bir geleneğe sahip olmalarına ve renkli ve çekici tekstil ürünleri üretmedeki kilit rollerine rağmen, çalışma dokümantasyonunda boyacıların yer almaması, bu işin Roma toplumunda genel anlamda düşük statülü bir iş olarak görüldüğünü gösterebilir: Larsson Lovén' e göre sosyal statü, ekonomik zenginlik ve bazen de güç göstergesi olarak kullanılan son derece çekici ürünlerden oluşan boyacıların çalışmalarının aksine, üreticilerin çalışmaları ürünleri kadar itibar görmemiştir (Larsson Lovén, 2018, s.513).

Anadolu'da ise "Samatya, Kumkapı, Yenikapı gibi İstanbul merkezlerinin yaptığı üretim dışında Kastamonu, Tokat, Diyarbakır gibi Anadolu merkezlerinde" özellikle yazmacılıkta ustaların cinsiyetleri hakkında bilgi verilmezken parçalar arasında "boyayı koyulaştırmakta, boyanmış zemini kapatmakta ve ağartmakta, boyayı fiks etmekte kullanılan baca isi, kitre ile erik ağacından elde edilen katılmış balların ustalarca gizlenen mahalli, değerli kimyevi bilgiler içermekte" olduğu aktarılır (Barışta, 1988, s.105). Boyacılarla ilgili bir başka kaynakta ise Taşpınar kasabasında özellikle de dokumacı kadınların kazanlarda ateş üzerinde kaynatarak boyama yaparken, Sultanhanı kasabasında boyama işleminde ilerlemiş ve alanında uzmanlaşmış kişiler özel tasarlanmış araç ve gereçlerle boyama işlemi yapılmakta (Karatay ve Oyman, 2017, s.214) olduğu öğrenilmektedir.

Günümüzde Doğal Boya ve Ekolojik Baskı ile Kumaş Üzerinde Yüzeysel Desenlendirme Çalışmaları ve Kadın Sanatçılar

Bugün doğal boya ve özellikle de ekoprint uygulamalarında hem toplayıcı hem yetiştirici, ya da sadece bu alanda sanatsal ve tasarımsal üretim yapan birçok kadın vardır.

Ekoprint tekniği ilk defa Avustralyalı sanatçı India Flint tarafından (Görsel 3) bulunmuştur, yaygınlaştırılması ise İrit Dulman adlı İsrailli sanatçı tarafından gerçekleştirilmiştir. Flint, özellikle okalipütüs bitkisi ile uygulanan ekolojik baskı tekniğini bulan ve bu tekniği "*eucalyptographia*" adı ile tanıtan ilk kadın sanatçıdır. Üretimlerinde ekolojik olarak sürdürülebilir yaklaşımlar üzerinde durur. Ekoprint tekniğinde en genel olarak buharda veya kaynatma tekniği ile kumaş veya kâğıt

üzerinde bitkilerin izlerini ve renklerini çıkarma tekniğidir. Bitki yaprakları veya çiçeklerinin direkt olarak kumaş ile teması yoluyla desenlendirme esasına dayanan ekolojik baskı yöntemi bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamada yaş, kuru veya dondurulmuş haldeki bitkiler mordanlanmış kumaşların yüzeyine yerleştirmiş ve bu kumaşları katlayıp sıkıca bağladıktan sonra kaynatma, buharlama veya plastik torbalarda birkaç gün boyunca güneş ışığına maruz bırakılarak uygulanan çeşitli uygulamaları içermektedir. Avustralyalı sanatçı India Flint okaliptus yapraklarını yünü, pamuklu ve ipekli kumaşlara çekiç darbeleri ile ezerek direkt olarak uygulamış,- farklı tonlarda rastgele desenler elde etmiştir (Flinth, 2000, s.129).

Görsel 3: India Flint (Reid, 2014)

Flinth kendi cümleleri ile çalışma felsefesini şu şekilde açıklamaktadır; çalışmalarım, bitkilerden ve buluntu nesnelere ekolojik olarak sürdürülebilir temaslı baskı süreçleri ile yürüyerek, çizerek, asamblaj, tamir, dikiş ve metin kullanarak, bir ülkenin haritasını çıkarmanın, manzaraya verilen tepkileri yeniden kodlamanın ve kaydetmenin bir aracı olarak, yerin ve hafızanın görsel ve yazılı şiirselliğini bir araya getiriyor. Kumaş, kağıt, taş, rüzgarla gelen biyolojik malzeme, su, mineraller, kemikler, atılmış eserler ve insan yerleşiminin sert kalıntıları, yerel ot yükü ile çalışıyorum. Çalışmalarımı “yeryüzünü baskı kalıbı, zamanı da baskı makinesi olarak kullanmak” şeklinde tanımlıyorum. Enstalasyon, baskı, resim, çizim, yazı ve heykel arasında bir yol izliyorum. Her nerede olursam olayım kendimi oraya kaptırıyor ve derin bir dikkat gösteriyorum: düşünce ve deneyim, imge ve işaretler topluyor, ayrıca üretim için malzeme topluyorum. Topraktan beslenirken toprağa hafifçe basmaya çalışıyorum ve gezintilerimin ekolojik etkisini telafi etmek için ağaç dikiyorum. Felsefi olarak da her

Doğal Boya ve Ekolojik Baskı ile Kumaş Üretiminde Kadınlar
gün yaptığım topofiliye [yer sevgisi] dayanan günün çalışması, kelimenin tam anlamıyla
bir yürüyüşle başlıyor (Flinth, 2022).

Günümüzde tekstil endüstrisine ait kimyasal atık problemleri, fazla miktarda enerji ve su kullanımı, özellikle bitim işlemlerinde kullanılan yoğun kimyasal içerikler büyük çevre sorunları yaratmıştır. Bu zarara yeşil tekstiller, ekolojik tekstiller gibi isimler de alan daha çevreci, sürdürülebilir ve yavaş üretim süreçlerine doğru yapılan çağrı ve zanaate doğru başlayan yeni akımlar birer deva olmaya çalışmaktadır. Şu anda sektör içinde tüketilen su, harcanan enerji ve çevreye bırakılan atık miktarı düşündürücü boyutta olup, doğa dostu uygulamaların geliştirilmesi yönünde çalışmalar devam etmektedir. Bu uygulamalardan biri de geleneksel doğal boya yöntemlerinin yanında ekolojik baskı, ekoprint gibi uygulamalar olmuştur.

Bugün dünyada bu konu ile ilgilenen kişilerin takip ettikleri ve alana ilham olan diğer bazı kadın sanatçılar dünyada Liz Spencer (thedogwooddyer), Rebecca Desnos, Maibe Marocco (Matricaria) gibi isimlerdir. Bu sanatçılar işlerinde kendi yetiştirip topladıkları bitkilerle tasarım ve sanat eserlerini üretmektedirler. Bunun yanı sıra Fransa'da yaşayan çiftliğinde kendi doğal boya bitkilerini yetiştiren, biyoçeşitliliği destekleyen Beste Bonnard (lamicrofermedes1000couleurs) özellikle Türk asıllı bir sanatçı olarak öne çıkmaktadır. Minteha Emel Argan, Bahar Bozacı gibi değerli isimler de Türkiye'de ekoprint uygulamalarının öncülüğünü yapan sanatçılardır. Aynı zamanda doğal boya kullanımı konusunda da Gönül Paksoy Anadolu'dan topladığı antika kumaşları ve doğal boyalarla renklendirdiği giysiler, takı ve ayakkabılar tasarlayan ve giyilebilir sanat eserleri üreten bir başka kadın sanatçı olarak bu alana değer katmaktadır. Paksoy aynı zamanda doğanın renklerini farklı sanat ve tasarım disiplinlerinde de kullanmaktadır.

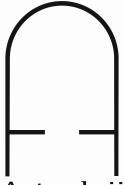
Görsel 4: Beste Bonnard (Bonnard, 2022).

Görsel 5: İyi Tasarım_7¹

Özellikle ekoprint uygulamalarında (Görsel 5) genellikle kadın çemberleri ile bitkilerin kök, yaprak, çiçek, orman meyveleri, ağaç kabuğu, mantar ve likenlerin

¹ Good Design İzmir kapsamında Dilek Himam, Elif Tekcan ve Melis Baloğlu tarafından yürütülen Garden of Vitality başlıklı atölyede katılımcılarla ekolojik baskı teknikleri kullanılarak hazırlanan kumaş yüzey tasarımları (Fotoğraf: Berfin Öz).

Doğal Boya ve Ekolojik Baskı ile Kumaş Üretiminde Kadınlar kullanımı ile çalışılmaktadır. Kadim çağlarda kadınların bir arada olduğu çemberler, dünya çapında giderek daha popüler hale gelmektedir. Bu çemberlerde yer alan kız kardeşlik, dişil olanı kutlayan, yalnızca kadınlara özel alanlara ait kavramlar önemlidir. Kadın çemberleri, kadınların bir araya gelerek rahatladıkları, meditasyon yaptıkları, hikayelerini paylaştıkları, ritüellere katıldıkları, iyileştikleri, beslendikleri ve güçlendikleri, kurumsallaşmamış toplantılardır. Dünyadaki çeşitli ülkelerde farklı geçmişlerden gelen ve sayıları giderek artan kadınlara, birbirleriyle, bedenleriyle, içsel benlikleriyle ve bazen de kutsalla 'yeniden/bağ kurma' arzusuyla, seküler-liberal toplumda eksikliğini hissettikleri bir alanı nasıl sunduklarına dair deneyimler bu çemberlerde gösterilmektedir. Kadın çemberleri, kadınların hem maneviyat hem de daha seküler 'kişisel gelişim' unsurlarını içeren öznel kültür alanına artan katılımının bir göstergesidir. Çemberler bir şekilde dayanışma ve muhalefet alanları olarak görülebileceğini ve gelişmekte olan feminist bilincin hem olumlu hem de daha muhalif biçimlerine dayanan yeni bir kadınlık türünü geliştirebileceğini savunan görüşler vardır (Longman, 2018, s.1). Bu içerikle oluşturulan doğal boyama ve ekoprint çalışmalarında veya dişil yaratıcı gücün ön plana çıkartılarak yapıldığı üretimlerde doğaya gerçek anlamda sahip çıkan belli etik kurallar da uygulanmaktadır. Bu açıdan dönemin popüler ekoprint üretimleri önemli bir örnek olarak verilebilir.

Sonuç

Geleneksel kültürlerde doğal boyama gibi zanaatler ve toplayıcılık alanlarda kadınlar da yer alır. Kadınlar kendi dişil bilgilerle bitkilerin toplanması, hazırlanması ve boyanın uygulanması gibi süreçlerde uzmanlaşmışlardır. Bu kadim bilgiler, kadınlar aracılığı ile kuşaktan kuşağa aktarılır. Ancak, endüstri devrimi sonrası küreselleşmenin de etkisiyle, kadınların geleneksel bilgi ve pratikleri sıklıkla değersizleştirilmiştir. Bu durum, kadınların ekonomik bağımsızlığını ve güçlerini zayıflatmış; bu etkiler sonunda da tekstil ve moda alanındaki sürdürülebilir ve ekolojik yaklaşımlar ile ekofeminist bakış açılarının da etkisiyle, kadınlar ve doğa arasındaki derin ilişki yeniden gündeme gelmiştir. Doğal boya gibi zanaat alanları, kadınların doğa ile olan bu derin bağlantısını vurgulamış; doğayı koruma ve onarmada dişil gücün önemi daha çok anlaşılmıştır. Bir zanaat türü olarak doğal boya ve baskı çalışmalarının

son yıllarda sürdürülebilirlik, doğal kaynakların korunması gibi konuları vurgulaması her ne kadar önemli olsa da bu çalışmaların etik anlayışlara dikkat edilerek yürütülmesi dışıl alana ait olan bir alan olmuştur.

Bu çalışmada da bahsedilen uygulamaların genellikle kadınlar tarafından kurgulanması aslında eril düzenin tasarladığı doğa modeline aksi bir yönde tezahür etmektedir. Doğaya ve insana ait her türlü ize duyulan özen bugün gittikçe artmaya başlayan doğa ile çalışan tüm zanaat, sanat ve tasarım alanlarına ilham olmalıdır. Doğal boyama ve ekolojik baskı çalışmalarında, geleneksel bilgi ve deneyimin önemi vurgulanırken toprağın değerlerine ve doğanın bütünlüğüne saygı duyulması gerektiği savunulur. Ayrıca, kadınların bu alandaki rolü üzerinde durulur ve küreselleşmenin toplumsal cinsiyet adaleti üzerindeki etkileri de görülmüş olunur. Sonuç olarak, doğal boya ve ekolojik baskı gibi zanaat alanlarının, doğayla kurulan ilişkiyi hatırlamak ve doğal süreçlere saygı duymak için önemli bir potansiyele sahip olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Alparslan, M.D. (2003). *Hititler döneminde esnaf ve zanaatkarlık. Osmanlı öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde esnaf ve ekonomi semineri 1.* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi.

Barışta, H. Ö. (1988). *Türk el sanatları 8.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Bates, D.G. (2018). *21. yüzyılda kültürel antropoloji: insanın doğadaki yeri.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Becket C. ve Becket J. (2021). *The Seeds of Vandana Shiva* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=LM6neNyNu_U&rc=1

Behan, B. (2018). *Botanical inks: plant-to-print dyes, techniques and projects.* Quadrille Publishing.

Berktaş, F.(2010). Kadınlar doğa'ya sahip çıkıyor. E. Değirmenci (Ed.). *Kadınlar ekolojik dönüşümde içinde* (ss.35-40). Yeni İnsan Yayınevi.

Bilir, M.Z. (2018). Ekolojik boyama esaslı çok renkli yüzey tasarımı. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi.* (20), 63-73.

Bonnard B. (2022, Aralık 28). Beste Bonnard [Fotoğraf]. Facebook. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10159729960724209&set=pb.576039208.-2207520000&type=3>.

Crowther, T.W.; Glick, H.B.; Covey, K.R.; Bettigole, C.; Maynard, D.S.; Thomas, S.M.; Smith, J.R.; Hintler, G.; Duguid, M.C.; Amatulli, G.; Hengeveld, G.M.; Nabuurs, G.J. (2015). Mapping tree density at a global scale. *Nature*. (525), 201–205.

Delamare, F., ve Guineau, B. (2008). *Renkler ve malzemeleri*. YKY Genel Kültür Dizisi.

Erbil, P.(2010). Doğanın ve erkeğin düzeni. E. Değirmenci (Ed.), *Kadınlar ekolojik dönüşümde içinde*, (ss.109-125). Yeni İnsan Yayınevi.

Erdem, R., Aydoğan Bayram, M., Bilge, G. (2017). Ekolojik baskı ile kumaşların desenlendirilmesi. *II. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu, Doğal Boya Sempozyumu - Çalıştayı – Sergisi Sempozyum Bildirileri içinde Cilt 22*. (ss.213-216).

Erdönmez, C. (2020). Yeniden yabancılaştırma: ekosistem yönetiminde bir yaklaşım. *Journal of Environmental and Natural Studies*, 63-68.

Faber, G.A. (1938). *Dyeing and tanning in classical antiquity*. Society of Chemical Industry.

Flinth, I. (2000). *Eco colour: botanical dyes for beautiful textiles*. Interweave.

Flinth, I. (2022). <https://prophet-of-bloom.blogspot.com/>.

Gezgin, D. (2010). *Bitki mitosları*. Sel Yayıncılık.

Göregen, D. (2020, Nisan 21). *Yaşanabilir bir dünya için moda da temizlenmeli*. Yeşil Gazete. <https://yesilgazete.org/yasanabilir-bir-dunya-icin-moda-da-temizlenmeli/>

Harvey, J. (1996). *Traditional textiles of Central Asia*. Thames and Hudson Ltd.

İmer, Z. (1999). Türklerin dokuma sanatında boyamacılık. *Erdem: Halı Özel Sayısı-II*. 331-353.

Jaffe, K. ve Nardello, K. (2020, Nisan). *Earthly colors a natural dye journal*, Santa Cruz Museum of Natural History, <https://www.santacruzmuseum.org/wp-content/uploads/2020/04/Earthly-Colors-Journal.pdf>

Karadağ, R. (2007). *Doğal boyamacılık*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Karadağ, R. (1997). Türk halı ve kumaşlarında kullanılan tabii boyarmaddeler. *Arış Dergisi* (2). 38-51.

Kartal, M. (2009). *Epi-Paleolitik dönem Türkiye’de son avcı toplayıcılar*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kılıç Karatay, S., Oyman, N.R. (2017). Aksaray halılarında kullanılan doğal boyalar ve elde etme yöntemleri. *II. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu, Doğal Boya Sempozyumu - Çalıştay – Sergisi Sempozyum Bildirileri içinde. Cilt 22. (ss.227-239)*.

Kınam Dokuzlar, B. (2018). Çevresel bir yaklaşım doğrultusunda sanat ve tasarım çalışmaları, *Medeniyet Sanat-MÜ Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 4(1), 33-52.

Kilby, C. ve Scholz, S. (2011). The impact of globalization on women: testing Vandana Shiva's critique of development, *Villanova School of Business Economics Working Paper*, 11-30.

Kipöz, Ş. (2015). Kuşaklararası sürdürülebilirlik ve dişil bilgeliğin aktarımı. Ş. Kipöz (Ed.). *Sürdürülebilir moda içinde*, (ss.113-124). Yeni İnsan Yayınevi.

Kocataş, A. (2012). *Ekoloji: çevre biyolojisi*. Dora Yayınları.

Krohn, E. (2012, Mart 12). *Harvesting tips*.
<http://wildfoodsandmedicines.com/harvesting-tips/>

Larsson Lovén, L. (2018). Searching for the dyers in Roman textile production. M.S. Busana, M. Gleba, F. Meo ve A.R. Tricomi (Ed.). *Textiles and Dyes in the Mediterranean Economy and Society içinde*

Larsson Lovén, L. (2013). Female work and identity in Roman textile production and trade: a methodological discussion. M. Gleba ve J. Pásztoakai-Szeóke (Ed.). *Making Textiles In Pre-Roman and Roman Times. People, Places Identities içinde*, (109-125). Oxford.

Longman, C. (2018). Women’s circles and the rise of the new feminine: reclaiming sisterhood, spirituality, and wellbeing. *Religions*, 9(1), 1-17.

Monbiot, G. (2013, Mayıs 27). My manifesto for rewilding the world. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/may/27/my-manifesto-rewilding-world>

Morris, I. (2015). *Foragers, farmers, and fossil fuels how human values evolve*. Princeton University Press.

Ovacık, M. (2015). Sağduyulu dişil yaratıcılık: zanaat, onarım ve dönüşüm. Ş. Kipöz (Ed.). *Sürdürülebilir moda içinde* (ss.23-60). Yeni İnsan Yayınevi.

Reid, G. (2014, Ekim 17). *India Flint: The Botanical Alchemist*, Wonderground. <https://wonderground.press/people/india-flint/>

Shiva, V. (1988). *Staying alive women, ecology and survival in India*. Zed Books Ltd.

Shiva, V. (2012). *İyilerin yanında: çiftçi haklarına adanmış bir yaşam* (Çağrı Ekiz, Çev.). Sinek Sekiz Yayınevi.

Stokes Brown, C. (2024, Şubat 2). *Foraging: life as a hunter-gatherer*: <https://newsela.com/read/BHP-U6-2-foraging/id/3761>

Pelt, J.M., Mazoyer, M., Monod, T., ve Girardon, J. (2012). *Bitkilerin en güzel tarihi*. (Nedret Tanyolaç, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yıldırım, C. (2017). Bereketlilik kültürü, safran ve ekofeminist düşünce. *II. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu, Doğal Boya Sempozyumu - Çalıştayı - Sergisi Sempozyum Bildirileri içinde Cilt 22*. (ss.66-72).